

K. Németh András

FÖLD ALATTI TEMPLOMOK FENTRŐL

Elpusztult egyházi épületek légi régészeti kutatása

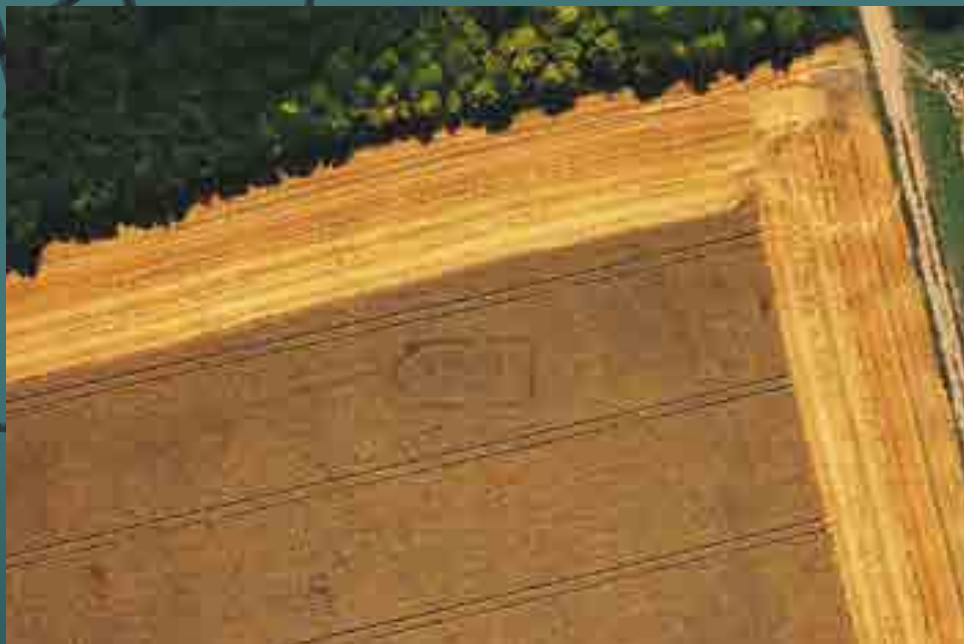
40

Miklós Zsuzsa emlékének

Magyarországon különböző okok miatt számtalan középkori falu pusztult el, amelyek egy részében egykor templom vagy más egyházi épület is állt. A templomokat olykor megemléltik a korabeli írásos feljegyzések, de a templomromok a 18–19. században gyakran tűnnek fel kéziratos térképeken és dűlőnevekben is, a 20. századra azonban kevés kivétellel a falaiat is elhordták a föld felszínéről. Amelyik egykori templom helyén napjainkban nem erdő vagy legelő van, az ki van szolgáltatva az egyre intenzívebb mezőgazdasági művelés romboló hatásainak.

Templom a templomban, Dalmand-Sánc (Miklós Zsuzsa felvétele)

Templom a templomban, körülöttük árok nyoma, Dalmand-Felsőleperdpusztá (Szabó Máté felvétele)

Az egyházas helyek felderítését sokáig csak terepbejárással vizsgálta a régészet, a templomok alaprajzát pedig egy ideig csak ásatással lehetett megállapítani. Az elmúlt évtizedek technikai fejlődésével ugyanakkor a légi fotózás is bekerült a templomkutatás eszköztárába. Ez a módszer nemcsak a templomok alaprajzi jellegzetességeinek megismerésében nélkülözhetetlen, de maguknak az épületeknek a felderítésében is, hiszen számos olyan elpusztult templomról tudunk, amelyek helye a légi fotózásig nem volt ismert.

Itt meg kell említeni Miklós Zsuzsa nevét, aki bár légi felderítést elsősorban szakterülete, a várak kutatása céljából végzett, repülései során – mintegy véletlenül – Tolna megyében számos középkori templomot fedezett fel 2000-től kezdve. A templomok légi fotózásának módszertani hátterét is ő dolgozta ki. Innen tudjuk, hogy a földben rejtőző alapfalakat legjobban az úgynevezett növényjelek mutatják meg, hiszen a föld alatti falak vagy alapozási árkok fölött alacsonyabban nő a növényzet, a vékonyabb, kevesebb tápanyagot

Kettős templom, Döbrököz-Görösményi-dűlő (Miklós Zsuzsa felvétele)

Két templom egymás mellett, Hidas-Malom-dűlő
(Szabó Máté felvétele)

42

Templom, egyenes szárú kereszt formájú
alaprappal, Tevel-Öregtemplom-dűlő

tartalmazó talaj következtében. A falakat legjobban a sűrűbben vetett gabonafélék rajzolják ki aratás előtt, de olykor a kapásnövények is használható növényjelet adnak. A falak fölött alacsonyabbra nőtt növények növekedési eltéréseit, anomáliáit különösen a sűrűfényben készített felvételek képesek kiemelni.

Bár magam nem végzek légi felderítést, ezzel foglalkozó kollégáim szívessége révén felhasználhattam számos, kutatási területemen, azaz Tolna megyében általuk készített, templomalaprappokat ábrázoló légi fotót. Ezekon gyakran tűnnek fel „megszokott” alaprajzi formák – mint például a kis méretű, hajóból és szentélyből álló Árpád-kori épületek –, de jócskán találunk rajtuk szokatlan, különleges dolgokat is. Az alábbiakban ezek közül mutatok be néhányat.

Megesik, hogy egyetlen felvételen két templom is láthatóvá válik: vagy egy épületen belül egy korábbi, vagy egymás mellé építve kettő. Azt a jelenséget, amit úgy is nevezhetünk, hogy „templom a templomban”, először Miklós Zsuzsa figyelte meg Dalmand-Sánc lelőhelyen, ahol a növényzet elszíneződése alapján feltételezte, hogy a templom egy korábbi épület helyén létesült. Ugyanez bizonyosodott be egy másik dalmandi templomhelynél (Felsőleperdpusztá), ahol 2006-ban Szabó Máté felvételén egy nagy méretű, széles, félköríves szentélyzáródású templom téglalap alakú hajóján belül elmosódott vonalakkal, de jól kivehetően egy kisebb, téglalap alakú épület rajzolódott ki, amely egy korábbi templommal azonosítható.

Az érett búza által kirajzolt templomalaprajz, Dalmand-Petőfi utca (a szerző felvétele)

Hasonló különlegesség, amikor úgynevezett „kettős templom” jelentkezik, azaz két épületet látunk, amelyeknek egy közös faluk is van. Miklós Zsuzsa 2003-ban Döbrököz-Görösményi-dűlőben készített légi felvételen egy ilyen különleges alaprajzú épületegyüttes bontakozott ki. A kettős templomnak meghatározott objektum két, egymáshoz közös hajófallal csatlakozó építményből áll. Mindkét templom hajója majdnem négyzet alakú, és mindkettő szentélyzáródása egyenes. Nyugati oldalukon közös – azaz közös faluk vonalában épített, mindkét hajóhoz csatlakozó – tornyuk volt, ami

kétségtelenné teszi, hogy a két templom egy időben állt. Hidason Szabó Máté 2008-as légi fotóján a zöld búzában a növényi jelek két, azonos tájolású templom-épületet rajzoltak ki. Délen egy nagy méretű, poligonális záródású templom látszik, tőle északra pedig egy hasonló tájolású, rövidebb, talán félköríves záródású, kisebb épület. A két épület között további falak halványabb nyomai láthatók, amelyek mindkét templomhoz igazodnak, ezért valószínű, hogy itt két, egymás mellé épített templom állt egyidejűleg.

Árpád-kori templom, nyugati végében két karzatpillérrel, Kajdacs-Hegyes-dűlő (Czajlik Zoltán felvétele)

Szokatlan alaprajza miatt érdemes megemlíteni Tevel-Öregtemplom-dűlő templomát is, amelyet 2008-ban Czajlik Zoltán örökített meg a kukoricában. Az alaprajz kissé aszimmetrikus, egyenes szárú görögkeresztre hasonlít, és úgy tűnik, mintha szándékosan alakították volna ki e szokatlan formát, nem pedig többszöri átépítés eredményezte volna ezt az alakzatot. A furcsa alaprajz kialakulását csak egy ásatás tisztázhatná.

A növények növekedési anomáliáinak legkülönösebb fajtáját Szabó Máté rögzítette 2008-ban Dalmand-Petőfi utca elpusztult templománál, ahol a búzában fekvő templom körül a vihar földre döntötte a magasabb növényzetet, a templom falai helyén azonban állva maradt az alacsonyabbra nőtt gabona. Ennek következtében „pozitív” formában rajzolódott ki az alaprajz, azaz lényegében „búzafalak” álltak a földben rejtőző falak helyén, amit egy villanyoszlop alsó fokaira mászva, „földi” légi fotón is sikerült megörökítenem.

Ritkán lehetőség nyílik arra is, hogy a légi fotóról ismert templomalaprajzot ásatási megfigyelésekkel is összehasonlítsuk. Miklós Zsuzsa az általa egyik elsőként megfigyelt templomnál, Ócsényben éppen azért végzett szondázó feltárást, hogy kiderüljön: a levegőből megfigyelt alaprajzi jellegzetességeket falak vagy kiszedett alapozási árkok adták (egyébként az utóbbi bizonyosodott be). Kajdacs határában 1989-ben Rosner Gyula tárt fel néhány kutatóárokkaal egy félköríves

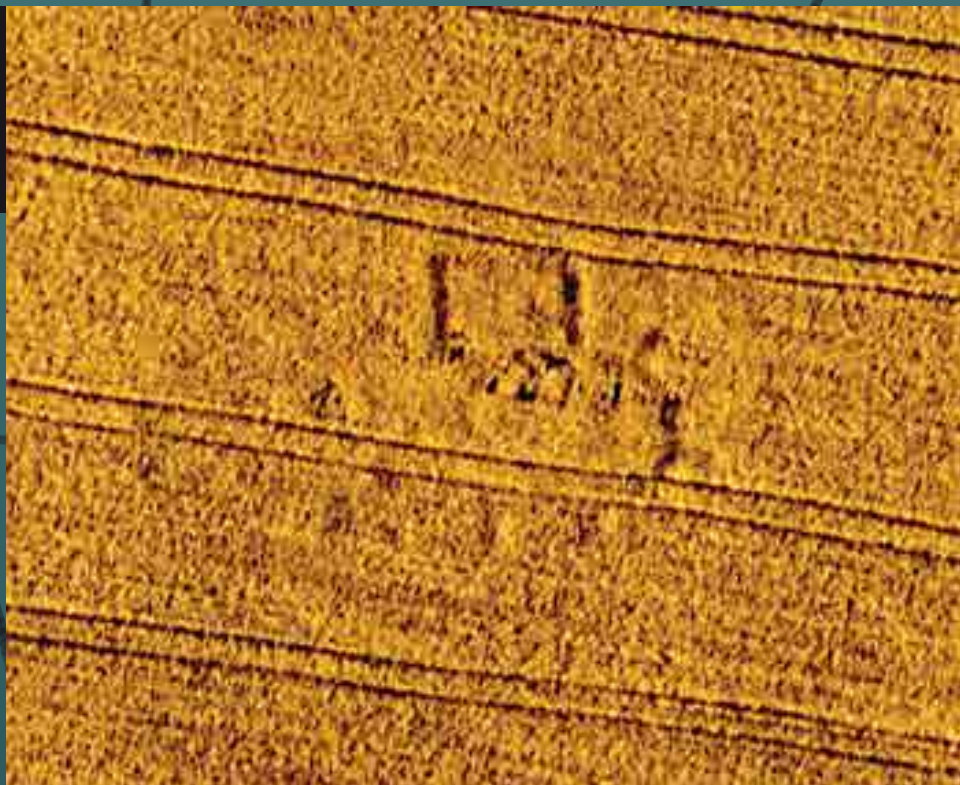
szentélyzáródású Árpád-kori templomot. Czajlik Zoltán 2009-es légi felvétele azonban ugyanitt további alaprajzi jellemzőt eredményezett: a hajó nyugati részén két karzatpillér négyzetes alapozása vált láthatóvá, amelyek a nyugati karzatot tartották. Tolnanémedi határában, a középkori Gyánt mezőváros helyén ugyancsak Czajlik Zoltán örökítette meg 2014-ben a templomot, amelynek érdekessége, hogy Wosinsky Mór már 1902-ben feltárta (igaz, dokumentáció nem maradt fent róla). A valószínűleg több periódusban épült, majdnem 30 méter hosszú templom szentélye egyenesen záródott, nyugati végén a hajónál keskenyebb, támpilléres torony állt, a szentély északi feléhez sekrestyét építettek. További kérdés a templom funkciója: Gyánton ugyanis forrásaink szerint a 13. század végétől 1361-ig johannita rendház állt, 1405-ben pedig plébánosát említik, de a terepen csak egyetlen – a fotón is szereplő – templomépület azonosítható.

A repülőgépről végzett légi régészeti kutatások mellé újabban felzárkóztak a térképészeti célú ortofotók is a középkori templomok kutatásában. A Mezőgazdasági Parcella Azonosító Rendszer (Mepar) oldalára nemrég felkerült fotókon önkéntes segítőnknek, Ódor Péternek csak Tolna megyéből 20 templomhelyen sikerült az épületek alaprajzi jellemzőit kimutatni, néhány esetben pedig a terepen eddig sikertelenül felkutatni próbált templomok helyét is meghatározhattuk ezen fotók segítségével. Így derült ki többek között, hogy a Miklós Zsuzsa által 2000-ben

Toronnyal és sekrestyével ellátott, egyenes szentélyzáródású templom, Tolnanémedi-Gyánt (Czajlik Zoltán felvétele)

Markánsan kirajzolódó sokszögzáródású, támpilléres szentélyzáródás és sekrestye a templom keleti részén, **Harc-Janyapuszta** (Miklós Zsuzsa felvétele)

45

Harc-Janyapusztán már megörökített, nagy méretű, támpilléres, sokszögzáródású szentéllyel ellátott templom nyugati felén – ott, ahol akkor csak a hajó elmosódott foltja volt látható – egy, a 11. századi szekszárdi bencés apátságéhoz hasonló, bonyolult görögkereszt alaprajzú, bizonyára szintén igen korai templom állt. Újabban már gépre sem kell szállni a templomok fotózásához, hiszen akár drónokkal is megörökíthetjük a maradványokat. Ennek illusztrálására Csikós Zoltán felvételét mutatom be Szálka

korábban ismeretlen alaprajzúnak tartott középkori templomáról, amelyen kirajzolódott a kétsejtű, talán egyenes szentélyzáródású templomtömbje.

Köszönöm Kulcsár Gabriellának (ELKH BTK Régészeti Intézet) Miklós Zsuzsa légi fotói, Nagy Leventének (PTE BTK TTI Régészeti Tanszék) a Pécsi Légitrégészeti Tékában őrzött felvételek, Czajlik Zoltánnak (ELTE BTK Régészettudományi Intézet) és Csikós Zoltánnak saját fotóik felhasználásának engedélyezését!

Érett búzában kirajzolódó templom drónfelvételen (a kép bal oldalán), **Szálka-Öregtemplom** (Csikós Zoltán felvétele)